

Laat maar zien

Procesgerichte didactiek voor
beeldend onderwijs

Noordhoff

Jos van Onna & Anky Jacobse

6^e druk

Laat maar zien

Procesgerichte didactiek voor
beeldend onderwijs

Jos van Onna

Anky Jacobse

Zesde druk

Noordhoff Groningen

Ontwerp omslag: G2K Groningen / Amsterdam

Omslagillustratie: Jos van Onna

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB Groningen of via het contactformulier op www.mijnnoordhoff.nl.

De informatie in deze uitgave is uitsluitend bedoeld als algemene informatie. Aan deze informatie kunt u geen rechten of aansprakelijkheid van de auteur(s), redactie of uitgever ontfen.

0 / 21

© 2021 Jos van Onna, Almere, The Netherlands

Deze uitgave is beschermd op grond van het auteursrecht. Wanneer u (her)gebruik wilt maken van de informatie in deze uitgave, dient u vooraf schriftelijke toestemming te verkrijgen van Noordhoff Uitgevers bv. Meer informatie over collectieve regelingen voor het onderwijs is te vinden op www.onderwijsauteursrecht.nl.

This publication is protected by copyright. Prior written permission of Noordhoff Uitgevers bv is required to (re)use the information in this publication.

ISBN (ebook) 978-90-01-75430-3

ISBN 978-90-01-75429-7

NUR 846

Woord vooraf

Creativiteitsontwikkeling is een speerpunt voor het onderwijs. Kinderen groeien op in een steeds sneller veranderende samenleving. Om zich daarin thuis te voelen en te kunnen deelnemen zal onderwijs zich moeten richten op inzichten en vaardigheden, maar vooral ook op een attitude waarmee het op een eigen manier kan inspelen op die veranderingen.

Laat maar zien, procesgerichte didactiek voor beeldend onderwijs is al jaren een begrip, zowel op de Pabo als op de Lerarenopleiding. Het geeft met het *Cirkelmodel voor creatief vormgeven* (Van Onna & Jacobse, 1997) een theoretische basis voor beeldende activiteiten. *Laat maar zien* bevat een scala van stimulerende interventies, die het creatieve proces kunnen ondersteunen. Op concrete wijze wordt daarmee invulling gegeven aan procesgerichte didactiek. Zo kan de leerkracht de inspirator voor de creativiteitsontwikkeling bij kinderen worden.

De overheid biedt met het *Leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie* (SLO, 2015) richtlijnen voor de inrichting van kwalitatief goed onderwijs voor Kunstzinnige Oriëntatie zoals bedoeld in de *Kerndoelen* (2006). De procesgerichte didactiek van *Laat maar zien* bevat een concrete uitwerking van dit theoretisch leerplankader.

Overleg met gebruikers van *Laat maar Zien* heeft geleid tot enkele veranderingen. Allereerst is de leesbaarheid verbeterd door eigentijds taalgebruik. Op verzoek van verschillende opleidingen is hoofdstuk 14 over het *creëren van aanbod en thematische samenhang* in aangepaste en geüpdate versie teruggeplaatst van de website naar het boek en daar opgenomen als hoofdstuk 13.

Ook bleek er opnieuw behoefte aan een *korte geschiedenis van het vakgebied en verhalen uit de basisschool* zoals opgenomen in de eerste drie edities. Deze is opgenomen als appendix op de website.

Natuurlijk hoop ik dat ook deze nieuwe editie van *Laat maar zien* weer mag bijdragen aan het vormgeven aan inspirerend beeldend onderwijs in de 21^e eeuw.

Tot slot wil ik iedereen bedanken die met waardevolle adviezen en feedback heeft bijgedragen aan deze zesde druk.

Jos van Onna
Almere, voorjaar 2021

Deze uitgave wordt ondersteund via www.laatmaarzien.noordhoff.nl met daarop:

- Toetsvragen met feedback (inclusief videofragmenten)
- Samenvattingen per hoofdstuk
- Studiesuggesties
- Formats voor basisplan en lesbeschrijving
- Observatie-/evaluatief formulier
- Overzichten aspecten leeromgeving
- Extra hoofdstuk en appendix:

15 Onderzoek

15.1 Onderwijs en onderzoek

15.2 Doel, vorm en resultaat

15.3 Onderzoek naar de kwaliteit van beeldend onderwijs

15.4 Onderzoek naar de kwaliteit van cultuureducatie binnen en buiten school

Appendix: Een kleine geschiedenis van het vakgebied en verhalen uit de basisschool

Inhoud

Inleiding 8

1 Mens en beeld 11

- 1.1 De mens maakt beelden, beelden maken de mens 12
- 1.2 Beeldenbrein 14
- 1.3 Opgroeien in een wereld vol beelden 15
- 1.4 De functies van beelden 16
- 1.5 Leren met beelden 19

2 Zien en maken 23

- 2.1 Beelden zien 24
- 2.2 Beelden maken 24
- 2.3 Beeldend vormgeven 26
- 2.4 Productcomponenten 28
- 2.5 Procescomponenten 38
- 2.6 Beeldend vormgeven als creatief proces 41
- 2.7 Variëteit in beeldende werkprocessen 43

3 Beeldend onderwijs 47

- 3.1 Beeldend onderwijs: daar gaat het om! 48
- 3.2 Beeldend onderwijs en de kerndoelen 49
- 3.3 Het basisplan 54
- 3.4 Procesgerichte didactiek 60

4 Voorbereiding 67

- 4.1 Stappen bij de lesvoorbereiding 68
- 4.2 De beginsituatie en de lesactiviteit 68
- 4.3 Basisplan, doelen en evaluatiecriteria 71
- 4.4 Inrichting van de leeromgeving 75
- 4.5 De lesfasenbeschrijving 77

5 Oriënteren 83

- 5.1 Neerzetten van referentiekaders 84
- 5.2 Introduceren is inspireren 84
- 5.3 Informeren 91
- 5.4 Instrueren 95
- 5.5 Variëren met de volgorde 100

6 Begeleiding van het creatieve proces 103

- 6.1 Beeldend vormgeven als creatief proces 104
- 6.2 Creativiteit stimulerende interventies 106
- 6.3 Verloop van het werkproces 113
- 6.4 Typerende situaties 118
- 6.5 Klassenmanagement 125

7 Nabeschouwen en evalueren 129

- 7.1 Nabeschouwen 130
- 7.2 Evalueren en beoordelen met de kinderen 136
- 7.3 Registreren en rapporteren 140
- 7.4 Presenteren en exposeren 142
- 7.5 Reflecteren op basis van de evaluatie 143

8 Beeldaspecten 151

- 8.1 Kennis over beeldaspecten 152
- 8.2 Ruimte 153
- 8.3 Kleur 159
- 8.4 Vorm 165
- 8.5 Textuur 169
- 8.6 Compositie 171

9 Materialen en werkvormen 181

- 9.1 Materialen op de basisschool 182
- 9.2 Tekenen 182
- 9.3 Schilderen 188
- 9.4 Drukvormen 192
- 9.5 Textiele werkvormen 196
- 9.6 Werken met papier en karton 200
- 9.7 Plastische werkvormen 203
- 9.8 Constructieve werkvormen 209
- 9.9 Digitale werkvormen 214

10 Waarneming, beeldbeschouwing en cultuureducatie 217

- 10.1 Beelden en waarnemen 218
- 10.2 Leren kijken en beeldanalyse 223
- 10.3 Kinderen beoordelen beeldende kunst 225
- 10.4 Beschouwen als lesactiviteit 227
- 10.5 Cultuureducatie 233

11 Sporen van ontwikkeling 241

- 11.1 Onderwijs en beeldende ontwikkeling 242
- 11.2 Typische kenmerken in de beeldende ontwikkeling 247
- 11.3 Beeldende ontwikkeling in brede zin 254
- 11.4 Onderbouw, 4 tot 6 jaar: spelen en volgen 256
- 11.5 De middenbouw, 6 tot 9 jaar: onderzoekers, hoe zit dat eigenlijk? 264
- 11.6 De bovenbouw, 9 tot 12 jaar: wie ben ik, wie ben jij? 272

12 Leeftijdskarakteristieken 281

- 12.1 Beeldend onderwijs op maat 282
- 12.2 Karakteristieken voor beeldend onderwijs in de onderbouw 285
- 12.3 Karakteristieken voor beeldend onderwijs in de middenbouw 290
- 12.4 Karakteristieken voor beeldend onderwijs in de bovenbouw 296

13 Aanbod en samenhang 303

- 13.1 Kaders, keuzes en uitdagingen 304
- 13.2 Inventariseren en op maat maken 306
- 13.3 Beeldend onderwijs ontwerpen 310
- 13.4 Thematisch werken in samenhang 319

14 Leerlijnen 329

- 14.1 Beeldend onderwijs en het begrip leerlijn 330
- 14.2 Leerlijnen vanuit het cirkelmode 332
- 14.3 Soorten leerlijnen 337
- 14.4 Werken aan eigen leerlijnen 340

Literatuur 343

Illustratieverantwoording 347

Register 348

Over de auteurs 350

Inleiding

Dit boek gaat over *beeldend onderwijs*. Door beeldend onderwijs leren kinderen vormgeven. Dat gaat hand in hand met het leren zien en begrijpen van beelden uit hun omgeving.

Kinderen leren op basis van indrukken die ze opdoen. Ze verkennen, verbeelden en construeren hun werkelijkheid die telkens weer verandert. Door dat unieke menselijke proces ontwikkelen ze zich tot authentieke persoonlijkheden.

Beeldend vormgeven is een creatief proces. Niemand vertelt je precies hoe je het moet doen, en dat is precies het mooie. Elk mens schept authentieke beelden, op zijn eigen manier. Stel je eens voor: er zijn miljarden mensen en jij maakt dat ene beeld dat nog nooit iemand anders gemaakt heeft!!!

Iedereen heeft wel wat ervaring met beeldend vormgeven: tekenen, handvaardigheid, *ckv* (culturele en kunstzinnige vorming), een cursus keramiek of vormgeven op de computer. Die ervaring kun je als leerkracht goed gebruiken. Tijdens de opleiding voor leraar primair onderwijs maak je opnieuw kennis met een leergebied dat zo oud is als de mens. Door de millennia heen groeiden kinderen op met beelden, gecreëerd door de generaties ervoor en door henzelf. Die beelden gaven betekenissen door, nog ver voordat de school was uitgevonden.

Een leraar is iemand die cultuur overdraagt en kinderen begeleidt in hun ontwikkeling als persoon én als deelnemer in de samenleving. Op beide fronten draag je als leraar dus verantwoordelijkheden, ook met betrekking tot dit leergebied. Beeldend onderwijs draagt enerzijds bij aan de identiteitsvorming van kinderen, het plezier in hun scheppende vermogen en aan hun omgang met beelden. Anderzijds biedt het kinderen de gelegenheid op dit gebied een fundament te leggen voor hun professionele ontwikkeling.

Er zijn veel beroepen die hun basis hebben in beeldend vormgeven: mensen zijn dagelijks bezig met het ontwerpen van mode, interieurs, stoffering, decors, grafische producten, choreografie, tuinen en parken, gebouwde omgeving, ruimtelijke ordening, interfaces van digitale omgevingen, televisieprogramma's, games, opmaak van tijdschriften, (e-)boeken en meer.

Daarnaast heb je de typische beeldende beroepen als fotograaf, cameraman/vrouw, architect of beeldend kunstenaar.

Door beeldend onderwijs kun je kinderen stimuleren in een eigen ontwikkeling. Daarnaast zal jouw onderwijs ook een inspirerende impuls zijn voor andere leergebieden, zoals wereldoriëntatie, taal en rekenen. Beelden hebben namelijk altijd een enorme impact. Ze gaan ergens over, hebben iets mee te delen dat kinderen onderling graag bespreken. In een wereld waarin het beeld zo nadrukkelijk aanwezig is, waarin we via beelden communiceren en waarin we via beelden onze wereld leren begrijpen, ligt beeldend onderwijs in samenhang met andere leergebieden voor de hand.

Als leraar primair onderwijs verdiep je je ook buiten school af en toe in onze 'beeldcultuur'. Beelden inspireren en stimuleren elk leerproces! Beeldend onderwijs gaat dus verder dan vormgevingsactiviteiten alleen.

In de Kerndoelen Primair Onderwijs staat wat formeel van een leerkracht op dit terrein wordt verwacht. Het zijn slechts summiere aanwijzingen. Het is daarom des te belangrijker dat je vanuit een intrinsieke motivatie de beeldende vorming van (jonge) mensen een serieuze plek geeft binnen jouw visie op onderwijs. Daarmee kun je een waardevolle bijdrage leveren aan rijk onderwijs voor kinderen van deze tijd in hun wereld.

Laat maar zien is een studieboek. Het laat zich gewoon bestuderen van voor naar achteren. Veel aantrekkelijker is het echter om het als handboek te gebruiken; het af en toe open te slaan voor een te geven les of het ontwerpen van een thema; het gaandeweg te gebruiken als hulp bij de evaluatie en onderzoek van je onderwijs en bij het aangaan van nieuwe uitdagingen. Elk hoofdstuk behandelt een overzichtelijk kennisgebied. De eerste negen hoofdstukken leggen de basis, de vijf daaropvolgende vormen de verdieping.

Verder is er op de website www.laatmaarzien.noordhoff.nl content opgenomen voor docenten en studenten. Je vindt er een hoofdstuk over onderzoek, een appendix over de geschiedenis van beeldend onderwijs, formats voor het basisplan voor beeldende activiteiten en de les(fasen)beschrijving, een observatie-/evaluatieformulier voor beeldende activiteiten en overzichten met aandachtspunten voor de inrichting van de leeromgeving.

1

Mens en beeld

- 1.1 De mens maakt beelden, beelden maken de mens
- 1.2 Beeldenbrein
- 1.3 Opgroeien in een wereld vol beelden
- 1.4 De functies van beelden
- 1.5 Leren met beelden

'Die grottekeningen hebben bij mij een onuitwisbare indruk achtergelaten. Groter dan bijvoorbeeld de fresco's van de Sixtijnse Kapel van Michelangelo. Je voelde er de fascinatie van die vroege mens voor de verschijningsvormen van de natuur. Natuurlijk ook de verwondering over het gegeven dat ze die konden verbeelden en in zo'n dampige, donkere grot opnieuw tot leven konden brengen.

Vorige maand voelde ik dat weer toen ik mijn dochttertje, met uiterste inspanning, haar eerste koppoter zag tekenen... een klein wonder!'

(Mark B.)

Na bestudering van dit hoofdstuk kun je:

- het unieke van de mens als vormgever verwoorden.
- onderbouwen dat beelden voor mensen altijd een belangrijke rol hebben gespeeld.
- uitleggen waarom beelden een belangrijk communicatiemiddel vormen.
- beschrijven hoe kinderen beginnen met het maken van visuele beelden.
- functies van beelden benoemen met een aantal voorbeelden.
- de taak van beeldend onderwijs op de basisschool beschrijven.

1.1 De mens maakt beelden, beelden maken de mens

Na een vliegtuigongeluk spoelt een man aan op een eiland. Als blijkt dat hij daar alleen is, bouwt hij zich een onderkomen. Om te overleven opent hij aangespoelde pakketjes, die ook door het vliegtuig werden vervoerd. In een van die pakketjes zit een volleybal. Een vrij nutteloos object in die situatie, zou je zeggen. Tot de man er, in een moment van ontredde, met het bloed van zijn verwonde hand een gezicht op tekent. Vanaf dat moment deelt hij lief en leed met dit beeld dat hij Wilson noemt. Als hij het na vier jaar aandurft met een vlot het eiland te verlaten, waagt hij bij een opstekende storm zijn leven voor Wilson! (*Cast Away*, 2000, Robert Zemeckis)
Wat hebben mensen toch met beelden?!

Wat maakt de mens een mens? Dat is een boeiende vraag waarop natuurlijk eindeloos veel antwoorden mogelijk zijn, afhankelijk van de invalshoek die je kiest. Eén daarvan springt wel erg in het oog: het *beeld*. De hele geschiedenis van de mens getuigt ervan dat hij kan vormgeven. Hij creëert zijn omgeving naar eigen ideeën en voorkeuren, noteert zijn visuele waarnemingen, representeert en communiceert door middel van beelden. Precies dat is uniek voor de mens!

Uniek voor de mens is het vermogen om vorm te geven en 'visuele sporen' te gebruiken om er iets anders mee uit te drukken.

Vroege beelden

Archeologen vonden in september 2008 bij opgravingen in Hohle Fels (Zuidwest-Duitsland) het vroegste beeldje van een mensfiguur tot nu toe. Het gaat om een klein beeld van mammoetivoor dat een vrouwfiguur voorstelt en dateert van ongeveer 40.000 jaar geleden.

Het beeld kreeg de naam 'De Venus van Hohle Fels'. Zoals bij veel prehistorische beeldjes heeft die naam betrekking op de vermoedelijke betekenis en de vindplaats. Gezien de nadrukkelijke aanwezigheid van geslachtskenmerken vermoeden experts dat het gaat om een vruchtbaarheidsbeeld met symbolische verwijzingen. Waarschijnlijk is het een icoon van een cultuur die sterk was gericht op overleving. Vruchtbaarheid en voortplanting spelen er een belangrijke rol. Borsten, buik en schaamstreek zijn in het beeldje dan ook sterk aangezet. Naar de werkelijke betekenis achter het beeld kunnen we alleen maar gissen omdat we onvoldoende weten over de cultuur waarin het is ontstaan.

Het grote belang van deze vondst is dat ermee is aangetoond dat zoveel millennia geleden mensen al vormgaven aan beelden en de behoefte hadden hun werkelijkheid te 'verbeelden'. Zo getuigen ook grottekeningen van de menselijke fascinatie voor de visuele omgeving en het gebruik van het visuele waarnemingsvermogen. In hun beelden legden ze een verband tussen hun visuele ervaringen en hun innerlijke beleving. Met materie gaven ze betekenis aan hun beelden.

De Venus van Hohle Fels

Grottekeningen

Overtreffende trap

Sinds die vroege sporen heeft de mens een enorm scala aan beeldende uitingen geproduceerd in een steeds hoger tempo met steeds meer technisch vernuft. Uit alle windstreken kennen we de indrukwekkende beeldende nalatenschap van volkeren: Mesopotamiërs, Egyptenaren, Grieken, Romeinen, Etrusken, Kelten, Chinezen, Maya's, Polynesiërs, Afrikanen, Aboriginals en zelfs Inuït. Levend onder eenvoudige omstandigheden of in complexe sociale structuren, allen maakten ze indrukwekkende kunstvoorwerpen.

Van kunstenaars uit de recente kunstgeschiedenis weten we vrij precies wat hen bezielde bij de creatie van hun nieuwe beelden. Van mensen als Da Vinci, Michelangelo, Van Gogh, Picasso, Brancusi, Coco Chanel, Andy Warhol en Steven Spielberg weten we nauwkeurig hoe zij vormgaven. Er is veel veranderd, maar door de eeuwen heen is één ding onveranderd gebleven: de behoefte van mensen om steeds nieuwe beelden te maken en ze te gebruiken als communicatiemiddel.

Omringd door beelden

Beelden beperken zich overigens niet tot het terrein van de kunst (geschiedenis). Mensen geven vorm aan hun eigen leefomgeving. Sinds de industriële revolutie in de negentiende eeuw is de vervaardiging van beeldende producten exponentieel toegenomen. Zo werd in 1851 de eerste Wereldtentoonstelling onder andere georganiseerd om aan het publiek te tonen welke nieuwe producten op de markt kwamen en hoe ze waren vormgegeven. Denk daarbij aan bijvoorbeeld meubels en andere gebruiksvoorwerpen, maar ook aan siervoorwerpen en decoraties. Wat tot dan toe alleen aan rijken was voorbehouden, het bezit van een uniek exemplaar, werd door dit productieproces toegankelijk voor de gewone mens. Hij kreeg de mogelijkheid spullen aan te schaffen om zijn eigen omgeving vorm te geven: gebruiksvoorwerpen, interieurinrichting, kleding, vervoermiddelen.

De laatste eeuw zijn die mogelijkheden in hoog tempo toegenomen. Door de moderne technologie lijkt niets meer onmogelijk. Als het tegenwoordig niet met materie kan worden gemaakt, doe je het gewoon in virtual reality. Nooit eerder was de productie van beelden zo groot als vandaag de dag. Multinationals investeren op grote schaal in de steeds sneller veranderende 'looks' van ons omringende producten: gebouwen, auto's, tijdschriften, mode, elektronica-producten en gadgets.

Wij mensen vinden het visuele, het uiterlijk, steeds belangrijker. Elke seconde worden er beelden gemaakt, bewerkt en wereldwijd gedeeld via de (sociale) media. En je kunt er meteen je mening over kwijt.

1.2 Beeldenbrein

Waarom hebben wij zo'n enorme behoefte aan beelden? Dankzij de technische vooruitgang in de neurowetenschappen is daarover veel duidelijk geworden. Het menselijk brein blijkt een enorme capaciteit te hebben voor de verwerking van visuele informatie: meer dan de helft van onze informatie-verwerkingscapaciteit wordt gebruikt voor de verwerking van visuele beelden. Dat is dus veel meer dan de andere zintuiglijke waarnemingen (horen, voelen, ruiken, proeven en bewegen) bij elkaar opgeteld!

Elke menselijke cultuur heeft behoefte om zich te onderscheiden van andere of eerdere (sub)culturen. Of het nu gaat om kleding, huizen, telefoons, kunst aan de muur of auto's. Naast de gebruiksfunctie van voorwerpen is er altijd de achterliggende communicatieve functie, de vorm die het onderscheid maakt.

Het beeld als icoon

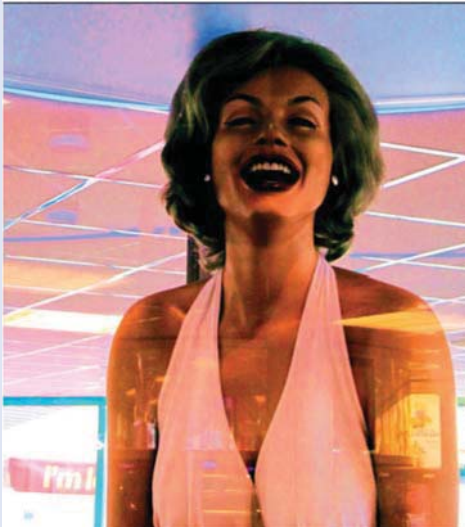
Beelden representeren betekenissen en zijn daardoor een vorm van communicatie. Door onze visuele inslag geven wij gemakkelijk betekenis aan beelden. Elke generatie of andere cultuur stelt eigen en vaak nieuwe eisen aan de vormgeving van haar beelden en hun betekenis. De meest karakteristieke beelden van een generatie heten ook wel *iconen* (zie voorbeeld 1.1).

De huidige samenleving wordt in hoge mate door (sociale) media gestuurd. Facebook, Twitter en YouTube worden voortdurend geraadpleegd op smartphones en tablets. Visuals, zoals alle visuele representaties genoemd worden, zijn daarbij minstens zo bepalend voor de impact als de inhoud van een bericht. Mensen verbinden hun uiterlijk en imago ook in steeds sterkere mate aan hun identiteit.

Eigen, origineel en nieuw zijn veel gehoorde begrippen in de context van beeldend vormgeven. Steeds zoeken mensen naar krachtige beelden die uitdrukking geven aan inzichten, opvattingen, voorkeuren, overtuigingen, sociale verhoudingen en gevoelens. Niet voor niets noemt men het ontstaan van nieuwe beelden in één adem met het 'creatieve' ontstaansproces. Beelden komen tot stand door experiment en onderzoek, door wisseling van blik en standpunt.

VOORBEELD 1.1 NAORLOGSE ICONEN

In de jaren zestig van de vorige eeuw waren Marilyn Monroe en James Dean iconen van hun tijd. Zij symboliseerden de toenmalige veranderingen in de tijdgeest: vrijgevochtenheid, eigenzinnigheid en sensualiteit. Met name de filmster Marilyn Monroe was een boeiend cultureel verschijnsel. Haar beroemdheid dankte ze bepaald niet alleen aan haar acteerprestaties. Bij haar verering speelden ook de media en haar 'verkeren in hogere kringen' een belangrijke rol. In de jaren negentig verwierf het popidool Madonna een vergelijkbare sterrenstatus door haar herkenbaarheid.

Marilyn Monroe

Een belangrijke bijdrage aan de idee van beroemdheid leverde Andy Warhol en zijn 'fifteen minutes of fame'. Ook Lady Gaga greep veelvuldig terug op Warhols sterren-idee. Ze was een designproduct van zichzelf. Als voormalig 'art school student' ontwierp en regisseerde ze haar gehele imago: verschijning, muziek, stage, mode (haute couture) enzovoort. Het team dat ze aanstuurde, produceerde een explosie aan creatieve ideeën. Daaruit creëerde zij in overleg een steeds veranderend beeld dat met haar credo 'be-who-you-are' de digitale wereld over ging.

Lady Gaga

1

1.3 Opgroeien in een wereld vol beelden

Van de wieg tot het graf leven we in een wereld vol beelden. Door de snelle veranderingen in onze technologische samenleving ontstaan (en verdwijnen) beelden in een rap tempo.

Met de paplepel

De eerste visuele indrukken van een baby zijn, naast het gezicht van moeder en andere gezinsleden, al gauw de mobiel boven de wieg, de grimas van de knuffel of de contouren van de Mickey Mouse poster aan de muur. Kleuters leren bouwen met zand en water, tekenen met alles wat sporen nalaat en manipuleren met blokken, Duplo en Playmobil. In deze vroege jaren van elk kind voltrekt zich het wonder van de *visuele representatie*.

Een blokje verbeeldt een auto, maar even later een hondje of een bootje.

Een grafisch spoor in de vorm van een cirkel kan van alles gaan betekenen:

een zonnetje, een mens of een bloem. Kinderen leren dat ze de betekenis zelf kunnen sturen door meer specifieke vormkenmerken toe te voegen. Dat gaat hand in hand met het steeds gericht kijken en benoemen van objecten uit hun omgeving. Kinderen leren beelden op televisie en computerscherm te interpreteren en ermee te spelen. Op steeds jongere leeftijd besturen ze de muis, joystick en touchscreen om de beelden op het scherm te manipuleren.

Tijdens deze activiteiten staan kinderen in voortdurend contact met mensen om hen heen: de 'anderen'. Anderen maken deel uit van het ontwikkelingsproces. Ze helpen het kind betekenis geven aan zijn beeldende uitingen, ervaringen verwoorden en verbeelden. Handelingen, taal en beelden gaan hand in hand tijdens die interacties. Ze maken deel uit van communicatie tussen mensen.

1.4 De functies van beelden

Alle beelden in onze cultuur hebben een communicatieve gebruiksfunctie, maar dat is lang niet de enige functie die beelden kunnen hebben. De functie van beelden kun je onderbrengen in de volgende categorieën:

- functioneel gebruiksgemak;
- aanschouwelijk ordenend;
- narratief;
- illustratief;
- directief;
- verbeeldend;
- decoratief;
- esthetisch;
- expressief;
- amusement.

Functioneel gebruiksgemak

Bij vormgeving die vooral gericht is op de functionaliteit, is met name het gebruiksgemak van voorwerpen belangrijk. Bij het ontwerpen van een karaf wordt er bijvoorbeeld op gelet dat het handvat een goede greep geeft, de basis stabiel is en de tuit goed uitschenkt. Mankeert de vormgeving op een van deze punten, dan is de vormgever niet in zijn opzet geslaagd.

Aanschouwelijk ordenend

Vormgeving kan duidelijkheid verschaffen in abstracte begrippen en complexe relaties. Met visuele middelen kunnen relaties aangegeven worden, bijvoorbeeld door de kleur, de vorm of het patroon. Een voorbeeld hiervan zijn de grafiekjes en diagrammen in een wetenschappelijke of economische tekst. Maar ook uniformen en sportkleding hebben deze functie.

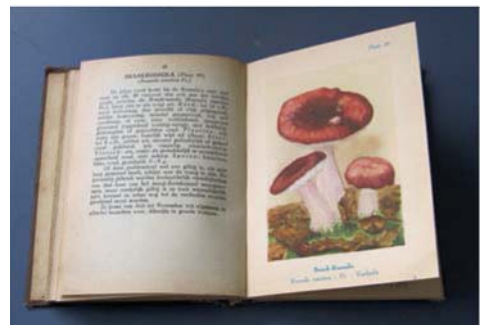
Narratief

Beelden kunnen een verhalende functie hebben. Tekeningen van kinderen, strips en schilderijen zijn verhalen zonder woorden. Reliëfs boven de poorten van gotische kathedraal en andere gebouwen tonen vaak visuele verhalen op een indrukwekkende wijze.

Illustratief

Afbeeldingen (foto's en tekeningen) hebben een illustratieve functie als ze laten zien wat er in een tekst wordt behandeld. Illustraties bieden dus een concretere voorstelling van zaken bij een tekst.

Directief

Verkeersborden of andere tekens zijn beelden met een aanwijzende, waarschuwende en/of regulerende functie. Ze wijzen ons de weg en bieden veiligheid. Dat geldt in de fysieke, maar ook in de digitale wereld. Dankzij kleine tekens en icoontjes weten we razendsnel de weg op de laptop, de smartphone en de tablet.

Verbeeldend

Mensen kunnen fantaseren over een werkelijkheid die (nog) niet bestaat. Met beelden kunnen ze die tevoorschijn toveren.

Leonardo da Vinci liet eeuwen geleden al zien hoe een helikopter eruit zou kunnen zien. Ook sciencefictionmakers doen dat. Ze maken simulaties op het beeldscherm. In feite is elke ontwerpschets de verbeelding van een idee.

Decoratief

Mensen brengen graag versiering aan in hun omgeving. Ze spelen met kleuren en vormen. Kleding en woonstoffering krijgen een dessin dat het oog bevredigt. Na verloop van tijd veranderen decoraties omdat ze uit de tijd zijn of we erop uitgekeken zijn.

Esthetisch

In het verlengde van de decoratie liggen beelden die gemaakt worden uit louter schoonheidsoverweging. Mensen kunnen objecten of afbeeldingen 'mooi' vinden. Ze waarderen bijvoorbeeld de puurheid of het zuivere van de vorm. Sculpturen, keramische objecten, stillevens en naakten zijn daarvan een voorbeeld.

Expressief

Beelden kunnen emoties uitdrukken. Vormgevers onderzoeken manieren om gevoelens weer te geven. Ze zoeken naar expressiviteit. Je denkt dan gauw aan schilderijen, maar dat geldt ook voor foto's, digitale beelden en drukwerk.

Amusement

Wij mensen zijn gek op plaatjes. We verzamelen ansichtkaarten, dvd's, voetbalplaatjes, stickers en alles wat de supermarkt, het tankstation of de fastfoodketen weer heeft bedacht. En wat te denken van achtergrondschermjes op computerschermen en smart-phones. Het is een uitbreiding van onze visuele omgeving, vooral gericht op vermaak.

Deze opsomming van functies is bedoeld om een indruk te geven van de wijze waarop beelden ons bestaan doordringen. Elke samenleving stelt eigen eisen aan de manier waarop ze worden gebruikt.

1.5 Leren met beelden

De school is in het leven geroepen om kinderen voor te bereiden om als volwaardige persoon deel te nemen in de samenleving. Beeldend onderwijs voorziet daarom in een aantal belangrijke behoeften.

- Allereerst maken kinderen 'van nature' beelden. Ze hebben de behoefte en het recht deze *begaaftheid*, hun creatieve en beeldende vermogen, te ontwikkelen.
- Verder betekent vormgeven ook het op een specifieke manier *kennis maken met materie*. Kinderen doen ervaringen op met materialen die ze elders niet opdoen.
- Kinderen hebben veel plezier in het maken en omgaan met beelden. Het verrijkt, net als taal, muziek, dans en spel, de manier waarop ze de werkelijkheid ervaren.

- Het creëren van beelden geeft kinderen mogelijkheden zichzelf te ontdekken, een *identiteit* te ontwikkelen door interactie met hun beelden, de anderen en beelden van de anderen.
- Zelf beelden maken is deel uitmaken van cultuur. Door beelden te maken en er met anderen over te praten, vormen kinderen een *cultureel (zelf) bewustzijn*. (Bruner, 1996; Van Heusden, 2010; Wilson & Wilson, 2009)
- Onderwijs bereidt kinderen voor op het *participeren* in een samenleving. Dat participeren wordt in hoge mate bepaald door communicatie. Beelden zijn in de huidige maatschappij een belangrijke communicatievorm. Om zelfbewust en kritisch te kunnen participeren, is een zekere visuele geletterdheid noodzakelijk, onderricht in beelden dus. Onderwijs en opvoeding moeten daarin voorzien.

Samenvatting

De samenvatting van dit hoofdstuk staat op www.laatmaarzien.noordhoff.nl.

